

A HORVÁT REGÉNY ATYJA

A RÉGI BUDA egy itt felejtett darabja a Fő-utca 20. sz. alatt álló hangulatos barokk-ház. Alig tudja már valaki a Fő-utca pestiessé vált sürgés-forgásában, hogy hajdanában e házban egy jómódú budai polgári család élt és hogy ez a családi ajándékozta meg a horvát irodalmat egyik legnagyobb írójával, Senoa Ágosttal.¹

A Senoák Csehországból Bécsen át kerültek Budára. A budai Senoa-ház első gazdája Senoa János pékmester (1769—1838) volt, a horvát regényíró nagyatyja. Gammel Anna Mária Antóniával való házasságából származott Senoa Alajos (1805—1878), aki cukrász lett. Mikor a budai szeminárium igazgatóját, Alagovic Sándort, zágrábi püspökké nevezték ki (1830), ez udvari cukrárszként magával vitte a fiatal Alajost. Alagovic valaha Nagyszombaton tanult. Udvarmesterévé tehát megtette a nagyszombati Rabáts Miksát. Ennek Teréz nevű leányát (1813—1847) vette feleségül énoa Alajos. Az udvari cukrász szolgálta Alagovic utódát, Haulik György bíborost is, aztán tisztes vagyona téve szert, nyugalomba vonult. Zágráiban maradt, de horvátul bizony mindvégig igen gyengén tudott. Legidősebb fiát, a regényírot (1838—1881), magyar szóra Pécsre adta, ahol ez a gimnázium első osztályát végezte el (1849—1850). Bár tudtunkkal később csak egyszer fordult meg Magyarországon (1861), Senoa Ágost jól tudott magyarul. Egyik Öccse, Aurél, visszakértült Budára és ennek leszármazottai ma is magyarok.

SENOA ÁGOST középiskoláit az egy pécsi év kivételével a horvát fővárosban végezte el. Két évig ott tanult jogot is, aztán Strossmayer püspök ösztöndíjával Prágába került. Hat évet (1859—1865) töltött a cseh fővárosban. Jogi tanulmányait eléggé késedelmesen végezte el, de sok minden egyebet tanult. Először is nyelveket. Senoa vagy tíz nyelven beszélt. Sokat olvasott, szorgalmasan járt színházba és foglalkozott dramaturgiával. Hogy fenntartsa magát, újságíróskodott és tevékeny részt vett a cseh politikai mozgalmakban.

Prága után egy évig Bécsben és egy évig Zágráiban élt, mint újságíró. Egy szép szempár aztán arra bírta, hogy biztosabb kenyér

¹A jelen tanulmány természetesen a horvát szakirodalom felhasználásával készült, Senoa műveinek legteljesebb kiadása a 20 kötetes Binoza-kiadás, melyet Barac Antal zágrábi egyetemi magántanár rendezett sajtó alá (1931—1934).

után nézzen. 1868-ban Zágráb város szolgálatába lépett. 1873-ban városi tanácsossá választották és ebben az állásban holtig megmaradt.

1868-ban vezette oltárhoz egy túrmezei nemes leányát a még ma is élő Iátvanovic Slavicát (1850). Hat gyermekük született. Közülük három nőtt fel: Milan zágrábi egyetemi tanár., Dragica, Vabic Dragutinné és Branko, a zágrábi Nemzeti Színház jelenlegi igazgatója, különben jeles festő is.

Hivatalos elfoglaltságán kívül részt vett Senoa a horvát irodalmi élet minden mozgalmában és élete utolsó évtizedében rengeteget írt. Zágrábból már csak ritkán mozdult el. Néhány hivatalos út, egy olasz utazás és a nyaralások, rendszeren a szlovén Dobmán (Neuhaus): ennyi az egész. 44 éves korában hunyt el.

MINT KÖLTŐ kezdte meg írói pályáját az ifjú Senoa. 1855 óta verselgetett és a hatvanas évek elejétől a horvát folyóiratok szívesen hozták nagy formai és nyelvi készségről tanúskodó verseit. Szerelmi lírája házassága után vált mélyebbé. Néhány szerelmi versét megzenésítettek és ezek kedvelt szalóndarabok. A maguk korában igen népszerűek voltak hazafias ódái. A könnyen hangolható költő minden ünnepélyes alkalomra megírta a maga ódáját, mely hangzatos formában a horvát közvéleményt fejezte ki.

Költeményei közül kétségtelenül románcai a legértékesebbek. Mintegy ötven ilyen „történetkéje“ (povjestice) van, ahogyan ő nevezi őket. Tárgyukat túlnyomólag a horvát történelemből és a néphagyományból merítik. Szavalásra alkalmas formában fordultos nyelven vannak megírva. Vagy nyolcat-tízet most is ismer minden művelt horvát. Akad közöttük néhány magyar vonatkozású is, mint a Hunyadi Jánosról szóló Zlatni krst (Arany-kereszt), a IV. Bélának a tatárok elől való menekülését megéneklő Sljivari (Hétszilvafások). A leghatalmasabb alkotás románcai között a Propast Venecije (Velece bukása), mely a dicső köztársaság tragikumának teljes átérzésével, nagy költői beleéléssel és pompázó nyelven van megírva. Legmegkapóbb részlete a köztársaság utolsó éjszakáján a dogé palotája előtt őrt álló horvát katona rajza, aki gondolatban otthon jár hazájában a rab Dalmáciában, de mint a hűség és fegyelem élő szobra az utolsó percig kitart a vártán.¹

DRAMATURGIAI, kritikai és újságírói munkásságával is mély nyomot hagyott a horvát irodalom fejlődésében, 1860—67 között elsősorban újságíró. A cseh radikális-nacionalista irányzat hatása alatt áll és ennek szempontjaival bírálja a Monarchia átalakításának kísérleteit. A megoldást a federációban látja. A horvát kérdést szoros horvát-szerb együttműködéssel véli rendezhetni. Hazatérése után érdeklődése egyre inkább a horvát kultúrpolitikai kérdések felé terelődik. 1866—1880 között jelennek meg Zagrebujái, melyek a horvát főváros társadalmának kíméletlenül szarkasztikus rajzát nyújtják. Ezekkel született meg a horvát tárca.

¹ Senoa versei közül tudtommal csak egy dalát (Az én csillagom. Külföld 1894, 12 sz.) és két románcát (A pálosok végrendelete, Kővé vált násznép. Katholikus Szemle 1900, 242—46, 758—66 1.) fordították le magyarra.

A színház kora ifjúsága óta érdekelte. 1865-ben írt is egy vígjátékot (Ljubica), mely dramatizált Zagrebulja és éppen ezért nem is állta meg helyét a színpadon. A horvát színház számára lefordított vagy húsz darabot, köztük kettőt Shakespeareből (Romeo és Júlia, Sok hűhó semmiért). A zágrábi színházban a prágai és a bécsi állapotokhoz képest elmaradott viszonyokat talált. 1840 óta ugyan a német Múzsza mellett szóhoz jutott a horvát is, de még a német Múzsza elnémulása után (1860) is tovább élt a horvát színpadon a német szellem. Az illyrizmus és az ötvenes évek hoztak ugyan néhány játszható eredeti darabot, de a műsor szinte kizárólag német szentimentális darabok és bécsi bohózatok fordításából állott. A horvát színház teljhatalmú ura Demeter Demeter volt, aki a német drámákat tartotta egyedül a horvát színpadra valóaknak.

Senoa a Pozorban 1866 őszén egy cikksorozatot írt a horvát színházról. A tanulmányban elsősorban eredeti horvát drámákat követel. A színháznak nemcsak nyelvben, hanem szellemben is horvátnak kell lennie. Utalva a cseh és a magyar példára, gondoskodást kíván a színészek művészi képzéséről. Ehhez azonban állandó színházra van szükség. Prágában és Pesten is csak akkor virágzott fel a színészet, mikor a két nemzeti színház megalakult. A német szentimentális drámát és a külvárosi bohózatot száműzni kell. Seribe, Sardou, Feuillet, Augier darabjai nemcsak értékben állanak messze felettük, hanem jobban megfelelnek a horvát ízlésnek is. És mint a drámai művészet leghatalmasabb alkotásait, meg kell honosítani Shakespeare műveit is. A színpadon a legtisztább horvát nyelvnek kell hangzania és nem szabad megtérni az annyira divatos álpátoszt.

A magyar irodalomtörténet ismerői e fejtegetésekben azonnal ráismernek Vörösmarty és Bajza eszméire. A horvát irodalomtörténet Senoa mintáját Neruda Janban (1834—1891) keresi, aki Senoa személyes barátja is volt. A Neruda-hatás részletes vizsgálatával azonban még adós a horvát irodalomtörténet. Tudjuk, hogy a magyar színészek 1860-i zágrábi vendégszereplésekor Senoa eljárta előadásaira és hogy 1861-i budai tartózkodása alatt is megfordult a magyar színházban. Vörösmarty és Bajza művei akkor már összegyűjtve is olvashatók voltak, de ismerhette Senoa az Athenaeumot is, hiszen e folyóiratot annak idején az illyrek figyelemmel kísérték.

Senoa e tanulmánya meglehetősen vihart keltett. Pár év múlva megnyitotta számára a színház kapuit. 1868-ban a színház művészeti igazgatója, 1870-ben dramaturgja lett. 1873-ban megvált az igazgatótól. Színigazgatói működése nem váltotta be azokat a reményeket, amelyeket hozzá fűzték. A horvát drámai irodalom még szegényes volt, a színészek naturalisták, a publikum nem méltányolta a magasabb művészetet. Senoa kénytelen volt megalkudni a körülményekkel. Mégis minden irányban emelte a Nemzeti Színház színvonalát. Már-már közhely a horvát irodalomtörténetben, hogy a színház körül hárman szerezték a legnagyobb érdemet: Demeter mint megalapító, Senoa mint a nemzeti műsor megteremtője és a színházi élet megszervezője és Miletic mint Senoa reformeszméinek diadalra juttatója.

1874-ben átvette az 1860-ban megindult szépirodalmi és kritikai folyóirat, a Vienac (Koszorú), szerkesztését. Ezzel emelkedett irodalom-szervezői pályája csúspontjára. Senoa Vienaca az a gócpont, melyből a horvát irodalmi törekvések szinte napjainkig kiindultak. Senoa, a Vienac szerkesztője, irodalmi diktátor lett, aki azzal, hogy megnyitotta folyóirata hasábjait valaki előtt, vagy nem, írói sorsokat döntött el. Sok támadás érte szerkesztősége alatt és ha áll is az, hogy bizonyos mértékig elfogult volt azokkal szemben, akik szakítani akartak az illyr hagyományokkal, bizonyos az is, hogy a maga nemében mind a mai napig Senoa Vienaca volt a legjobb horvát folyóirat

A folyóiratban folytatta a Pozorban megkezdett kritikai munkásságát. Egyrészt a Nemzeti Színház előadásait kísérte figyelemmel, másrészt a horvát irodalom jelenségeit. Senoa kortársai között volt néhány jelentékeny műbíráló, de ezek dogmatikus kritikusok voltak. Velük ellentétben Senoa nem írt elméleti jelentőségű tanulmányokat, informatív jellegű cikkei azonban szerencsés intuícióval találják el a megbírált munka lényegét. Éppen ezért igen nagy hatásuk volt, mind a közönségre, mind az írókra.

A REGÉNYÍRÓ Senoa az, akinek már a maga korában is a legnagyobb publikuma volt és az, akit ma is a legtöbbet olvasnak. A Zagrebujákából nőttek ki első novellái. A hatvanas években nem is jutott tovább néhány jóízű novellaszerű karcolatnál. Van közöttük kettő, mely bizonyos, eddig észre nem vett, jelentőséggel bír. Az egyik a Dúsa Lumirova (Lumir szelleme 1862), mely feltűnő hasonlóságot mutat Gaal József Egy zenebarát kínszenvedései (1841) című novellájával. Gaal novellája az Athenaeumban jelent meg. Egy okkal több feltennünk, hogy Senoa a folyóiratot forgatta. A másik a Do triputa Bog pomaze (Háromszor segít az Isten 1868), melynek egy részlete tekinthető a legnagyobb horvát regényíró, Babic-Gjalski, híres Batto-rych-novellái őskének.

A hetvenes években egyre-másra jelennek meg társadalmi és történeti novellái és regényei. A társadalmiak között a legfontosabbak: Prijan Lovro (Lőrinc barátom 1873) egy prágai barátjának emléke sok önéletrajzi elemmel, a horvát irodalom első realiztikus novellája; Barun Ivica (Jancsi báró 1874) egy akkoriban közismert zágrábi utcaseprő szomorú élettörténete; Mladi gospodin (A fiatal főtisztelendő 1875) egy öreg örök káplán elbeszélései; Ilijina oporuka (Illés végrendelete 1875) a zágrábi századeleji polgárság életének sötét rajza Hamupipőke győzelmével; Karamfil sa pjesnikova groba (Szegefű a költő sírjáról 1878), Preseren, a legnagyobb szlovén költő, sírjának hangulatos képe egy diákköri szerelem fájó emlékével; Vladimir, (1879) az illyr-magyarón ellentétek a magyar szabadságharc idején; Pros jak Luka (Lukács, a koldus 1879) a folytonos pörösködés miatt tönkrement és lezüllő parasztság rajza; Kanarineva ljubovca (A kanári szeretője 1880) egy elszegényedett előkelő vén kisasszony szomorúan neveléses története; Branka (1881) a polgári származású tanítónő és a saját rendjében csalódott fiatal gróf házassága. Az utolsó, valamint a Vladimir nagy hatással volt Babic Gjalskira.

Még ünnepelebbek voltak történeti regényei: Zlatarevo Zlato (Az aranyműves aranya 1871) Senoa legolvasottabb műve, a XVI. század Zágrábjának megrázó rajza az aranyműves leánya és egy fiatal főúr tragikus szerelmi történetének keretében;¹ Cuvaj se senjske ruke! (Ódd magadat Zengg kezétől! 1875) a zenggi uszkokok és a Velence zsoldjában álló Rabatta császári tábornok véres küzdelmei a XVII. század elején; Seljacka buna (Parasztláadás 1877) a Gubec Mátyás-féle 1573-i parasztlázadásnak, melyet Tahy Ferenc kegyetlensége okozott, története; Diogenes (1878) a költő legművészebb regénye, a XVIII. századi Zágráb társadalmi életének megragadó rajza; Kletva (Átok 1881) Senoa legnagyobb szabású műve, melyet azonban már nem tudott befejezni, a Nagy Lajos halála után beállott horvát zavarokat állítja elének.

Senoa a világirodalom nagy regényíróit igen jól ismerte. Dickens, Walter Scott, Turgenyev és Viktor Hugo, Manzoni hatását észre lehet rajta venni. A horvát irodalomtörténet azonban még nem foglalkozott e hatás részletes kimutatásával. Bizonyosan találhatók műveiben német, cseh és amit eddig nem érintettek, magyar hatások is. Mindez azonban nem fogja csökkenteni Senoa regényköltészetének értékét és eredetiségét.

Néhány lényegtelen kivételtől eltekintve művei tárgyát a horvát történelemből és a horvát életből veszi. Történeti regényeihez igen beható tanulmányokat folytatott és ezekről jegyzeteiben szorgalmasan be is számol. Nem hiába szeretett volna a horvát Országos Levéltár igazgatója lenni, teljesen otthon van a diplomatikában és a történeti szakirodalomban. Smiciklas Tádé, a nagynevű horvát történetíró, egyetemi előadásaiban tanítványait mindig arra intette, hogy az okleveleken és szakmunkákon kívül forgassák Senoa regényeit is. Ahogyan első történeti regényében a polgári és a papi Zágrábnak, a Gricnek és a Kaptolnak, torzsalkodásait elének állítja, ahogyan megeleveníti az erőszakoskodó nemesség és a királyi privilégiumokkal védekező polgárság küzdelmeit, az ma is meggyőzőbb és igazabb minden történeti műnél. Későbbi történeti regényei is hasonló erényekkel dicsekszenek. Még az is, ami költői lelemény bennük, korhűen van a történeti keretbe beállítva.

Senoa egész sereg horvát típust fedezett fel és vezetett be az irodalomba. Az arisztokratától a proletárig minden horvát érdeklí és szeretettel, megértéssel, művészettel rajzolja meg. A legszívesebben mégis a zágrábi polgárság életével foglalkozik. Törekvéseivel láthatólag azonosítja magát. A polgári családi életet tartja az ideális életformának. Rajzolásához folyton vissza-visszatér. Előszeretettel zengi meg a szerelem diadalát a rendi előítéletek felett. Találónan neveztek el polgári romantikusnak. Mikor Senoa írt, a rendi előjogok már megszűntek, de a nemesség vezető szerepe a horvát közéletben még tartott és a múltak maradványaival lépten-nyomon találkozni lehetett. Őenoa a demokrácia költője. Hitt a demokrácia világmegváltó hivatásában. A demokratikus tendencia a Seljacka bunában a legkirívóbb.

¹ Senoa állítása szerint e regényt magyarra is lefordították. Nem sikerült e fordítás nyomára bukkannom, önállóan semmiesetre sem jelent meg.

Gubec Mátyás, az egyszerű paraszt, sokszor úgy beszél, mintha századvégi radikális vezércikkíró volna. Demokráciája azonban nem jelenti a többi rend megsemmisítését, hanem valamennyi társadalmi rend együttműködésében találja meg a nemzet boldogulásának titkát. Egyik 1879-ben írt Zagrebüljájában írja: „Sokan azt tartják rólam, hogy megátalkodott demokrata vagyok ä la Gambetta. Demokratának érzem magam egész szívemmel, de nem vagyok petroleur. Tisztelem azt a kék vért, mely nemcsak címerével akar első szerepet játszani, hanem finomságával és eszével is. Nem gyűlölöm a haute voléet, hanem irtózom a haut voulant voler-k kasztjától“.

Senoa novellisztikájának nagy erénye művei benső átéltsége. Évekig formálta lelkében a tárgyakat, mielőtt elbeszéléseit papírra vetette volna. Prekerenről szóló novelláját húsz évvel az élmény után írta meg. Kritikáiban is állandóan hangsúlyozza, hogy a regényíró csak akkor fogjon munkához, mikor regénye lelkében már egészen kialakult. A dolgozásnak ez a módja minden alkotását csodálatos melegséggel árasztja el, amely mindenkit megkap.

A kidolgozás technikai kivitelére jóval kevesebb gondot fordít, különösen utolsó éveiben, mikor valósággal agyon írta magát. A részletek művészi kiképzését sokszor rutinnal pótolja. Epizódjai, kifejezőmódjai, sőt egyes alakjai is gépiesen ismétlődnek, néha a modorosság jegyeit öltve magukra.

A jellemrajz gyöngye oldala. Lélektani mélységről szó sem lehet nála. Az angyal és az ördög visszatérő alakjait legtöbb művében megtaláljuk. De így is a Zlatarevo Zlato angyali tisztaságú Dórája és méltó szerelmese Pál mindenha felejthetetlen alakjai maradnak a horvát irodalomnak. A jellemrajz hiányait az elbeszélés varázsával feledteti. Hatásos jeleneteinek egymásba fűzése, párbeszédeinek drámai fordulatosága társulnak fényes elbeszélő művészetével. Ilyenre nem volt előtte példa a horvát irodalomban és népszerűségének egyik titkát ma is ezek a tulajdonságok képezik.

A Zagrebüljék minden nemzeti hibát kegyetlen gúnnal üldöző szerzője a jóság és elnézés dickensi humorával lep meg bennünket szépprózai elbeszéléseiben. A jónak nála végül is győznie kell, ha másként nem, a jövő kiengesztelődésében. Kegyelmes a megtért, vagy elbukott bűnös iránt is. Az emberiség és főleg nemzete kulturális és etikai emelkedésének tudata mélyen áthatja. E célt nem moralizálással, hanem elbeszélő művészetével kívánja szolgálni.

Regényei bármikor játszanak is, a hatvanas és a hetvenes évek eszméit hirdetik átszűrve nemes gondolatvilága mérsékletén. Műveinek politikai tartalma Strossmayer és Starcevic programmjának szintézise. Strossmayer horvát kulturális színezetű délszlávsága és Starcevic intranzigens horvátsága összeolvadnak az ő művésze kohójában. A horvát nemzeti gondolat idő haladtával mindegyre jobban hangsúlyozódik műveiben. Irodalmi elveiben, politikai nézeteiben holtig hú maradt a Strossmayer híveiből alakult nemzeti párt-hoz, mint a Vienac szerkesztője kemény harcot vívott a jogpárttal, ellenben szépirodalmi működésével akaratlanul is a jogpárt erősödését mozdította elő és talán többet tett érte, mint a politikai agitátorok

és maga Starcevic is. Azt, hogy a horvát nemzet független akar lenni a maga hazájában, senki tudatosabban és hatásosabban nem hirdette, mint Senoa. Ez az oka annak, hogy a ma horvátságát sem képviseli az irodalomban senki egyetemlegesebben, mint az örökké élő Senoa.

ZAGRAB KÖLTŐJÉNEK is nevezik. Valóban egyetlen horvát író sem forrott annyira össze a horvát fővárossal, mint ő. A Vlačka utcájában született. Abban az utcában, mely valóságos jelképe lett a zágrábi lokálpatriotizmusnak, kedves túlzásaiban a Gricnél tovább nem látó campanilizmusnak. Legszebb művei Zágrábban és közvetlen környékén játszanak és műveiből össze lehet állítani a horvát főváros egész történetét. Szülőföldje negatív oldalait feltárták Zagrebüljái, szépségét, fényét, dicsőségét megzengték versei és regényei, melyek tele vannak a városhoz intézett forró szerelmi vallomásokkal. Legnépszerűbb regényének utolsó mondataiban elgyönyörködik az esti napsugár arany csillámában látszólag új életre kelő medvjedgradi romokon, de — fejezi be művét — „roskadozik az ódon vár, lassan elomlik, ám távolabb a hegy alatt épül és emelkedik a fényes, az erős, az ifjú hős: a mi Zágrábunk!” Egészen stilszerű volt, hogy az 1880-i nagy zágrábi földrengés következtében a túlfeszített hivatalos munka ásta alá egészségét és így Zágráb költőjét Zágráb katasztrófája döntötte korai sírjába^

Mikor a Horvát Matica 1931 december 13-án Senoa halálának félszázados évfordulóját ünnepelte, a Matica elnöke, Lukas Fülöp, ünnepi beszédében felvetette a kérdést, miként lehetett Senoa, akinek ereiben egyetlen csepp horvát vér sem keringett, a horvát szellőn legpregnansabb kifejezőjévé. Seholy a világon, — adja meg a választ Lukas, — nem teremti a nemzeteket a vér néma hangja, hanem a kultúra, az öntudat, az akarat és a beszéd. A vér biológiai összetétele csak nyers anyag, melynek, ha értéket akar nyerni, formára és eszmére van szüksége és ezeket a nemzeti gondolat adja meg neki. A nemzeti eszme nincs a koponya alakjához, a szemek színéhez, a termet nagyságához kötve. Nemzetek kínokban és szenvedésben születnek. Nem biológiai teremtmények és nem is a természet alkotásai. A nemzeti eszme irracionális erő, mely az egyéni érdekek ellenére is érvényt szerez magának. Senoa a lángész intuíciójával belemerült a horvát múltba és jelenbe és azt, ami nemzedékek és századok munkájával lappangó zavaros alakban ott szunnyadt, kiemelte onnan, átélte, formát és értelmet adott neki. És amit az idegen származású Senoa ily módon kitermelt, abban a horvát nemzet felismerte önmagát, belső hajlamait, óhajait, ideálját. Így lett a fajilag nem-horvát Senoa minden horvát költők leghorvátabbika.

BAJZA JÓZSEF